

УДК 349.2 (477)

Черкунов Олександр Віталійович,
кандидат юридичних наук
старший державний інспектор відділу
моніторингу ризикових операцій та
інформаційно-аналітичної роботи
управління протидії митним правопорушенням
Київської міської митниці
Державної фіскальної служби України

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ПЕРІОДИЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ ВИРОБНИЧОЇ ФУНКЦІЇ ТРУДОВОГО ПРАВА

У статті комплексно аналізуються актуальні наукові розробки, в яких правниками пропонуються авторські підходи до розуміння періодизації процесу становлення виробничої функції трудового права. Визначаючи як переваги, так і недоліки цих підходів, автор складає власну періодизацію процесу становлення виробничої функції трудового права в Україні. При цьому автором пропонується ототожнювати початок зародження виробничої функції трудового права не з моментом формування фабричного і заводського законодавства, а з появою практики виконання роботи в межах трудових правовідносин.

Ключові слова: виробнича функція, виробничі відносини, генезис права, становлення трудового права, трудове право, трудові правовідносини.

Черкунов А.В. Основные подходы к периодизации процесса становления производственной функции трудового права

В статье комплексно анализируются актуальные научные разработки, в которых правоведами предлагаются авторские подходы к пониманию периодизации процесса становления производственной функции трудового права. Определяя как преимущества, так и недостатки данных подходов, автор составляет собственную периодизацию процесса становления производственной функции трудового права в Украине. При этом автором предлагается отождествлять начало зарождения производственной функции трудового права не с моментом формирования фабричного и заводского законодательства, а с появлением практики выполнения работы в рамках трудовых правоотношений.

Ключевые слова: генезис права, производственная функция, производственные отношения, становления трудового права, трудовое право, трудовые правоотношения.

O. Cherkunov Basic approaches to periodization of the process of

formation of the production function of labor law.

The article comprehensively analyzes the actual scientific developments in which the lawyers propose the author's approaches to the understanding of the periodization process of labor law productive function formation. Defining both the advantages and disadvantages of these approaches, the author makes up his own periodization of the process of labor law productive function formation in Ukraine. At the same time, the author proposes to identify the beginning of the origin of labor law production function not with the moment of the formation of factory legislation, but with the emergence of the work executing practice within the framework of labor relations.

Key words: *the genesis of law, the production function, production relations, the formation of the labor law, labor law, labor relations.*

Постановка питання. Розбудова незалежної та економічно розвиненої демократичної держави так само, як і безперервний економічний розвиток суспільства, в сучасних умовах є очевидно неможливою без урахування особливостей ринку праці, забезпечення збалансованості потреб та інтересів сторін трудових правовідносин, пов'язаних з виробничим процесом. При цьому традиційно для України, як і для багатьох постсоціалістичних держав, правові доктрини яких вибудовувались на ідеях марксизму-ленінізму, ринок праці, процеси, що відбуваються в ньому, і в теорії права, і в законодавчому контексті розглядаються не завжди об'єктивно, збалансовано.

У першу чергу означена проблема стосується не завжди об'єктивного оцінювання правового становища сторін трудових правовідносин та міри цінності їхніх інтересів. Певною аксіомою в теорії права є те, що працівник – це економічно та соціально слабша сторона порівняно з роботодавцем, незважаючи на те, що сучасна ринково спрямована практика пішла далі подібних аксіом і працівник досить часто у практичній дійсності може загрожувати роботодавцю як характером виконання трудової функції (недисциплінованість, постійне необ'єктивне зниження темпів праці тощо), так і недобросовісною практикою у контексті дотримання конфіденційності (продаж компаніям-конкурентам інформації, що стала відома працівнику у процесі виконання ним трудової функції тощо). Попри це можливі загрози, які несе працівник нормальній господарській діяльності роботодавця та потенціалу бізнесу, розглядаються вченими лише фрагментарно у межах вивчення правового статусу роботодавців як суб'єктів трудового права. Окрім цього, недостатня увага науковців приділяється також питанню створення сприятливих умов для розвитку економіки та підвищення продуктивності праці, зважаючи на існуючі науково

обґрунтовані моделі підвищення ефективності праці.

Слід наголосити на тому, що означені проблеми не є повною мірою новими для теорії трудового права та відповідної практики. Утім слід мати на увазі, що окреслені проблеми останнім часом суттєво видозмінюються у зв'язку з еволюцією регулювання трудових правовідносин, побудовою правових відносин за ринковими принципами й зміною реалій людського існування. При цьому зазначені проблеми впливають з якості регулювання, вдосконалення виробничої функції трудового права, яка, як зазначають вчені, забезпечувала виробництво, належну продуктивність праці і суворе дотримання правил трудової дисципліни, а сьогодні переросла у функцію захисту інтересів власників-підприємців, тобто роботодавців [1, с. 74]. Крім того, на нашу думку, більш обґрунтовано буде вважати, що вказані два аспекти в процесі історичного та економічного розвитку поєдналися в єдину сутність виробничої функції трудового права з урахуванням усіх сторін правового регулювання виробничого процесу.

Саме тому для кращого розуміння означеної проблеми, уникнення помилок минулого у правовому регулюванні трудових правовідносин на сучасному етапі розвитку нашої держави, а також задля оптимізації та підвищення ефективності виробництва та успішності розвитку ринкової економіки в майбутньому, безсумнівно, необхідним є вивчення історії становлення та розвитку виробничої функції трудового права на історичній території сучасної України, з урахуванням особливостей правового регулювання виробничого процесу на різних етапах генезису трудового права як окремої галузі права.

Аналіз наукової літератури та невирішені питання. Дослідженню історії становлення виробничої функції трудового права, яка відображає також «індустріальний» (чи інакше «ринковий») бік трудових правовідносин, вже тією чи іншою мірою присвячувалась увага багатьох вчених-трудоваків (наприклад, В.С. Венедіктова, Ю.П. Дмитренка, Я.А. Одовіченої, О.І. Процевського, С.А. Соболева, Г.І. Чанишевої, В.І. Щербини та ін.). Утім слід наголосити на тому, що науковці по-різному підходять до вирішення питання періодизації становлення виробничої функції трудового права, що зі свого боку актуалізує потребу критичного переосмислення цих методико-теоретичних підходів з тим, щоби скласти універсальну періодизацію процесу становлення вказаної функції в трудовому праві нашої держави.

З огляду на це **метою** цієї наукової статті є аналіз основних методико-теоретичних підходів до періодизації становлення виробничої функції трудового права України. Для досягнення поставленої мети автор виконує такі

завдання: (1) критично проаналізувати спеціальні наукові розробки, в яких вчені-трудовики пропонують власні підходи до розуміння означеної періодизації; (2) визначити переваги та недоліки розглянутих авторських підходів до періодизації становлення виробничої функції трудового права; (3) підсумовуючи результати проведеного дослідження, викласти як висновок власну періодизацію процесу становлення виробничої функції трудового права в нашій державі.

Виклад основного матеріалу. Спершу необхідно наголосити на тому, що дослідники трудового права (наприклад, В.С. Венедіктов, О.І. Процевський, Г.І. Чанишева, В.І. Щербина та ін.) у науковій літературі виокремлюють значну кількість функцій трудового права, різноманітність яких пояснюється безперервними процесами трансформації одних в інші, їхньою взаємною обумовленістю та постійною появою нових функцій. Фрагментарна увага вчених приділялась у цьому контексті також вивченню сутності та процесу становлення і виробничої функції трудового права, що є однією з основоположних функцій цієї галузі права. Попри це слід констатувати, що в науковому розумінні генезису виробничої функції трудового права в сучасних умовах ще не було достатньою мірою сформовано єдиного підходу: на сьогодні не існує спільної для більшості вчених думки з приводу того, з якого часу почала виокремлюватись виробнича функція трудового права як галузі права, а також які періоди становлення ця функція проходила. Проаналізувавши погляди різних вчених, можемо виокремити різні підходи до визначення періодизацій генезису виробничої функції трудового права.

Зокрема, Н.А. Плахотіна [2, с. 87] висловлює думку, що виробнича функція трудового права з'явилася з прийняттям Кодексу законів про працю РРФСР 1918 року, який містив спеціальний розділ «Про забезпечення належної продуктивності праці». Зважаючи на це, періодизація генезису досліджуваної функції виглядає так: (1) період виникнення виробничої функції та її розвитку в межах радянського трудового права до початку його останньої хвили реформування (з 1918 по 1971 роки); (2) період розвитку виробничої функції трудового права у сучасному її розумінні (з 1971 року, а саме з моменту прийняття в радянській Україні нового кодифікованого законодавчого акта про працю по сьогодні).

Разом з тим, розглядаючи сутність періодизації генезису виробничої функції, запроповану Н.А. Плахотіною, зауважимо, що означена пропозиція є вкрай недостатньою, адже не витримує жодної критики, серед іншого тому, що:

1) цією періодизацією не враховуються сутність і етапність поступової

модифікації означеної функції трудового права, яка відбувалась хоча й не відірвано від етапів закріплення цієї функції в законах про працю, однак проходила між цими періодами суттєві еволюційні зміни;

2) періодизація генезису розглядуваної функції ґрунтується лише на окремих періодах прийняття та дії кодифікованих нормативних актів, котрими регулювались трудові правовідносини. Зокрема, враховується період дії КЗпП РРФСР 1918 року, проте, приміром, поза увагою залишається КЗпП УРСР 1922 року;

3) цією періодизацією не охоплено періоди розвитку виробничої функції трудового права до 1918 року, хоча формування цієї функції відбулось задовго до прийняття КЗпП РРФСР 1918 року, що, серед іншого, підтверджують нормативно-правові акти фабричного та заводського законодавства, які діяли до більшовицького перевороту та тією чи іншою мірою регулювали процеси виробництва й регламентували порядок використання найманої праці та правовий статус роботодавців.

Зі свого боку Я.А. Одовічена пропонує розглядати генезис виробничої функції трудового права у межах таких періодів: (1) з кінця ХІХ до початку ХХ ст. (прийняття низки законодавчих актів, котрі склали основу фабричного законодавства); (2) з 1917 по 1918 роки (період прийняття КЗпП РРФСР); (3) з 1922 по 1971 роки (період розробки, прийняття та дії оновленого кодифікованого акта з регулювання трудових відносин – КЗпП УСРР 1922 року); (4) з 1971 року (період прийняття КЗпП УРСР 1971 року, тобто кодифікованого закону, в якому правове регулювання функцій трудового права отримало продовження та вдосконалення); (5) період незалежності України [3, с. 148]. Вказана періодизація порівняно з вищезазначеною видається нам більш детальною та логічною, поступовою. Утім, на нашу думку, вказана періодизація також не відображає всіх аспектів виникнення виробничої функції трудового права, оскільки пов'язується із закріпленням відповідних її елементів саме на законодавчому рівні. У цьому контексті зазначимо, що нормативному закріпленню певного правила поведінки передують виникнення відповідного правовідношення на практиці, встановлення певних негласних правил поведінки, що регулювали б виробничу діяльність, а вже згодом відбувається його правова регламентація на рівні законодавства. Тому не можна пов'язувати виникнення виробничої функції трудового права з якимось певним нормативно-правовим актом.

Російський вчений С.А. Соболев, крім того, пов'язує виникнення виробничої функції трудового права з прийняттям Статуту «Про промисловість фабричну та заводську» 1913 року і відповідно наводить таку періодизацію

становлення виробничої функції трудового права: (1) з 1913 по 1917 роки (з моменту прийняття Статуту 1913 року до знищення більшовиками Російської імперії та початку формування радянського трудового права); (2) з 1917 по 1922 роки (з початком формування трудового права та прийняттям КЗпП РРФСР 1918 року до моменту прийняття КЗпП УРСР 1922 року); (3) з 1922 року по 1971 роки (період розвитку радянського трудового права до моменту останньої масштабної реформи цієї галузі права); (4) з 1971 року по наші дні [4, с. 31]. Аналізуючи вказаний підхід до розуміння періодів становлення виробничої функції трудового права, що був запропонований С.А. Соболевим, зауважимо, що вказане виокремлення етапів розвитку розглядуваної функції видається нам більш вдалим, оскільки враховує у правовому регулюванні виробничої функції і більш ранні нормативні акти, зокрема фабричне законодавство Російської імперії. Разом з тим ця періодизація становлення виробничої функції трудового права, на нашу думку, не є достатньою, оскільки не повною мірою враховує всі історичні аспекти означеного процесу.

Більшою мірою скрупульозно до вирішення проблеми визначення періодів становлення виробничої функції трудового права відноситься український вчений у галузі трудового права Ю.П. Дмитренко, котрий пропонує таку періодизацію розвитку трудового права та виробничої функції: (1) з 1918 по 1929 роки (початковий етап розвитку українського трудового права, прийняття перших кодифікованих правових актів з трудового права); (2) з 1930 по 1950-ті роки (пріоритет загальносоюзного законодавства над республіканським, регулювання шляхом поширення прямої дії союзних нормативних актів, копіювання республіканським законодавством змісту загальносоюзних законодавчих актів або їхньої суті); (3) з 1960 по 1991 роки (демократизація трудового права після смерті Й.В. Сталіна, тимчасове пом'якшення норм трудового законодавства); (4) з 1991 року по наш час [5, с. 18]. Безперечно, порівняно з повною мірою невдалою пропозицією щодо періодизації генезису виробничої функції, висловленою Н.А. Плахотіною, а також порівняно з більш вдалою пропозицією Я.А. Одовіченої та С.А. Соболева науковець Ю.П. Дмитренко найбільш об'ємно та конкретно розкриває особливості правового регулювання виробничої функції у радянський період. Однак так само, як і у вищезазначених періодизаціях, вченим не враховуються більш ранні періоди правового регулювання господарсько-виробничих процесів.

Слід також розглянути періодизацію становлення виробничої функції

трудового права, запропоновану українським вченим В.С. Венедиктовим. На його думку, виробнича функція трудового права розвивалась у межах таких періодів: (1) з другої половини XIX ст. по 1917 рік (період бурхливого розвитку промислового виробництва, котре ґрунтувалося на використанні найманої робочої сили; формування ринку праці, а також системи відносин, пов'язаних із використанням працівників, що були вільними в юридичному контексті, проте залежними в економічному сенсі; розроблення та прийняття низки законодавчих актів, котрими в прогресивній на той час мірі обмежувалось свавілля наймачів, що суттєво зменшувало також і соціальну напругу у суспільстві); (2) з 1917 року до розпаду СРСР – «радянський період» (визнання трудового права головною ланкою ідеологічної боротьби з протилежною соціально-економічною формацією); (3) початок і середина 90-х років XX ст. (занепад та майже фактична втрата соціальної цінності трудового права); (4) сучасний етап (наявність певної нестабільності та протиріч між економічною доцільністю виробництва, інтересами роботодавців з їхнім бажанням отримати максимальний результат за мінімуму витрат і соціальними потребами працюючих та їхнім бажанням мати максимум правових гарантій) [6, с. 27–28].

На нашу думку, запропонована В.С. Венедиктовим періодизація генезису виробничої функції трудового права досить влучно характеризує основні особливості різних періодів історичного розвитку трудового права України та його виробничої функції зокрема. Однак ми вважаємо, що вона також є дещо узагальненою та не враховує багатьох нюансів правового регулювання виробничої функції трудового права протягом кожного з відповідних періодів.

Висновки. Проаналізувавши наведені періодизації становлення виробничої функції трудового права, враховуючи історію трудового права (зокрема, до 1917 року), доходимо висновку, що вести мову про розвиток означеної функції трудового права можна, лише проаналізувавши періоди, коли у виробничих процесах починає використовуватись наймана праця як така. Відтак, врахувавши переваги та недоліки періодизацій, розроблених сучасними науковцями, пропонуємо власну періодизацію генезису виробничої функції трудового права:

1) період зародження та формування виробничої функції до моменту її законодавчого врегулювання (з X ст. по 1705 рік). У зв'язку з тим, що люди наймалися і працювали до появи трудового права (тобто до 1917 року), а наймання та праця цих осіб врегульовувались нормами різних галузей приватного та публічного права, очевидним буде й те, що виробнича функція, як ми вже зазначали, з'явилась до появи і трудового права, і заводського, фабричного законодавства на території Російської імперії, до складу якої

входили сучасні території України (інакше кажучи, до 1859 року). Тому, на нашу думку, в історичному аспекті виробнича функція трудового права з'являється фактично у той же період часу, що і наймана праця у цілому, тобто (на території України-Русі) з Х ст.;

2) період формування виробничої функції у межах законодавства, котрим тією чи іншою мірою врегулювалось питання праці та найму (з 1705 по 1917 роки). Для цього періоду характерним є таке: (а) виробнича функція поступово отримувала нормативне закріплення у фабричному та заводському законодавстві, яке у цей час формувалось; (б) для правових норм про працю цього часу характерним є цілковите домінування виробничої функції над соціальною у зв'язку з тим, що забезпеченість промисловців для законодавця була у більшому пріоритеті (превалювання прав роботодавців), аніж захищеність прав робочих (така тенденція зберігалась до 1913 року, хоча й у попередні роки приймалися документи, що тією чи іншою мірою стосувались підвищення гарантій прав робітників, які, утім, обґрунтовувались виробничою необхідністю), що пояснюється: необхідністю зростання економіки Російської імперії за рахунок активізації підприємницької діяльності, яка розвивалась досить повільно з огляду на неефективну працю робітників, дефіцитом трудового ресурсу та його непрофесійністю; зростанням у європейських державах того часу уваги до використання найманої праці;

3) період формування виробничої функції трудового права у радянський період (з 1917 по 1991 роки). Протягом цього періоду розвитку виробничої функції трудового права досліджувана функція проходила декілька етапів своєї модифікації, котрі обумовлювались змінами підходів законодавця до розуміння сутності та цінності цієї функції у конкретні періоди часу: (а) початковий етап (з 1917 по 1922 роки); (б) перехідний етап (з 1922 по 1971 роки); (в) кінцевий етап (з 1971 по 1991 роки);

4) пострадянський період формування виробничої функції трудового права в незалежній Україні (з 1991 року по сьогодні). Незважаючи на те, що за тривалого часу відновлення незалежності в Україні трудове право вибудовувалось за радянськими законодавчими актами, які масштабно переглядалися в 90-х роках ХХ ст. у світлі принципів ринкової економіки, до сьогодні в нашій державі діє КЗпП України 1971 року, а виробнича функція продовжує осмислюватись здебільшого в межах радянських підходів до розуміння цієї функції. Утім слід визнати, що у розглядуваний період розвитку виробничої функції трудового права на рівні судової практики та законодавства впроваджується принцип узгодження виробничої та соціальної функцій

трудового права, що відповідало б декларованій ринковій направленості реформи трудового законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Трудове право України: академ. курс: підруч. для студ. спец. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, З.Я. Козак [та ін.]; за ред. П.Д. Пилипенка. Київ: Видавн. Дім «Ін Юре», 2006. 544 с.
2. Плахотіна Н.А. Господарсько-виробнича функція трудового права у сучасних реаліях // Актуальні проблеми права: теорія і практика. Луганськ. 2011. № 22. С. 86–93.
3. Одовічена Я.А. Історична зумовленість змісту трудового договору // Науковий вісник Чернівецького університету. Сер.: Правозн. Чернівці. 2013. Вип. 660. С. 33–37.
4. Соболев С.А. История и современность трудового права России // Российское трудовое право на рубеже тысячелетий: мат. Всеросс. науч. конф. (26–27 окт. 2000 г., г. Санкт-Петербург), СПб: СПбГУ, 2001. Ч. 1. С. 31–34.
5. Дмитренко Ю.П. Трудове право України: підруч. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 624 с.
6. Венедиктов В.С. Трудове право України: підруч. Київ: Істина, 2008. 384 с.

УДК: 349.3

Шурин Олена Андріївна,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри правосуддя
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ДО ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню питання збереження трудового потенціалу в Україні. У цій статті аналізується поняття «трудоий потенціал», визначаються проблеми, подолання яких є необхідним для якісного формування, ефективного використання та розвитку трудових ресурсів. Крім того, пропонуються правові, економічні, адміністративно-організаційні шляхи вирішення проблеми збереження трудового потенціалу в Україні.

Ключові слова: *трудоий потенціал, міграція, ринок праці, безробіття, трудові ресурси.*